

Költészet és valóság

Három prózakötet, amelyek közül egyik sem fikciós természetű: a Márai házaspár könyve naplószerelményeket tartalmaz, Száz Pálé útijegyzeteket, Szűcs Terié pedig fő szólama szerint betegségtörténet, demencianapló.

Márai köztudomásul nagy naplóíró volt, a magyar irodalomban e minőségében az egyik legnagyobb: *A teljes napló* terjedelme tizennyolc kötetre rúg. Ráadásul vezetett – és legkésőbb élete végén bizonyára megsemmisített – egy másik naplót is: ebben azokat a személyes jellegű feljegyzéseit rögzítette, amelyek hiánya a nagyközönségnek szánt kötetekben alighanem minden olvasónak feltűnik. Erről a „házi naplóról” egyébként a felesége feljegyzéseiből értesülhettünk. Márai Sándorné (Matzner Ilona, Lola) ugyanis maga is írt naplót: szövegének mintegy a fele két évvel ezelőtt, összesen csaknem ezerhét-száz nagy alakú oldalon *Betűbe zárva* címmel jelent meg Nagy Zselyke válogatásában és szerkesztésében, Ötvös Anna szöveggondozói munkája eredményeként, a kassai Márai-kutató által írt utószóval és bőséges jegyzetekkel is ellátva.

Takáts Andrea színésznő a házaspárnak ebből a tengernyi naplójegyzetéből merített kötete anyagát, Máraiék kettősére állítva a fejrépet. A színpadi metafora itt arra utal, hogy a könyv voltaképpen annak az ötrészes felolvasószínházi előadásnak a szöveggönyve, amely Takáts Andrea és Hegedűs D. Géza előadá-

sában került színpadra. Mindketten előszót is írtak a kötethez, Takátsé abból a szempontból nélkülözhetetlen, hogy a szerkesztés szempontjait is bemutatja, Hegedűsé, a maga esz-széisztikusságában, már felesleges.

A könyv alapötlete éppoly kitűnő, mint amilyen kézenfekvő: egymás mellé állítani a házaspárnak a közös életükre vonatkozó külön-külön feljegyzéseit. Ugyanezzel a módszerrel futólag Száz Pál is él, amikor a Radnóti házaspár párizsi tartózkodását felidézve összeolvassa a költő és Gyarmati Fanni megfelelő naplójegyzeteit.

A szöveg színpadi előadás céljaira kiválóan alkalmas, a válogatás biztos kézzel történt, tartalmilag érdekes és nagy vonalakban érvényes kivonatát adja Máraiék naplóinak. A kötet a házaspár közös emigrációjának, magánéletének tükre, ami annál is fontosabb, mert Márai naplói alig említik a felesége személyét és a gyakorlati élet dolgait, mert többnyire megfigyeléseket, benyomásokat, reflexiókat rögzítenek: a datálatlan bejegyzésekből sokszor még az se derül ki, hogy éppen milyen évszak van. Márainé ezzel szemben mindig megadja a pontos dátumot, és rögzíti például a bevételeket, nagyobb kiadásokat, a mindennapi élet rutinjának apró eseményeit.

Márai Ilona nem volt író, és azt hiszem, a naplója sem avatta azzá. Feljegyzései ugyanakkor fontosak és érdekesek, és nem is csak mint a nagy író műhelyének intim krónikája, de

abban a tekintetben is, hogy hogyan élt emigránsként a század második felében egy zsidóságát – legalábbis anyai ágon – öntudatosan megélő család kassai születésű, nagypolgári neveltetésű, kikeresztelkedett, elég babonás, az üdvözülés tekintetében pedig teljességgel szkeptikus leánya.

A könyv tehát egy férj és egy felség történetét mutatja meg, tárgyi tekintetben nagyjából pontosan. Kiderül belőle, hogy Lola mennyire alárendelte életét imádott férje tehetségnek, bár ehhez hozzátartozik, hogy a háziasszony szerepe teljesen kielégítette, azzal együtt is, hogy egy ideig New Yorkban állást vállalt, a férjének egyébként nem nagy öröme. A kötet szűk keresztmetszetű válogatásából is megtudjuk, hogy Márai alkoholista, lobbanékony, féltékeny és olykor hűtlen volt. Érdekes, hogy férje jellemének árnyoldalaira Lola mindig felmentést ad, a hibákat anyai örökségnek tartva. Anyósát egyébként Elminek nevezi, a kötetből sajnos nem derül ki, hogy ez az „Elmebajos” becézése.

Ez utóbbi megjegyzés már utal a könyv alapvető problémájára is: azon, aki ismeri Márai Ilona teljes naplóját, pontosabban azt a felét, ami a nagy anyagból két vastag kötetben napvilágot látott, óhatatlanul kényelmetlen hiányérzet lesz úrrá. Előszavában Takáts Andrea azt írja, nem tartotta volna ízlésesnek, hogy az egyébként valóban nem kiadásra szánt naplónak azokat a részei, amelyek Lola „női problémáiról, egészségügyi gondjairól, lelke legmélyét megmutató álmairól” szólnak, elhangozzanak az előadásban. Csakhogy a napló, illetve a fele, már megjelent, és ha az ilyen témájú részek egy színpadi koncepcióba nem is illenek bele,

a papír nem pirul el, sőt ezek nélkül a könyv, mint könyv, csonka lesz.

További probléma, hogy a szerkesztő Márainé stílusának egyedi jellemzőit is elsimítja, a színpad követelményeinek megfelelően például lefordítja az idegen, főleg német szavakat, betoldásokkal teszi világossá egyes szereplők kilétét. (A Máraira oly jellemző „írni kezdettem”-ből is szimpla „...kezdtém” lesz.) Máskor tapintatosan törli vagy nem idézi a – nem is mindig enyhe – rosszindulat megnyilvánulásait, mint amilyen például az öregem fellángoló Márai szerelmére, pontosabban annak a Zwack családhoz való tartozására tett utalás: „nevezett pálinkás zsidók”.

Tapintatosan kihúzza az anyagiakra vonatkozó, összegszerű megjegyzéseket, ahogy az a mondat sem szerepel a szövegben, hogy Márai egyszer megütötte a feleségét („megvert”), és az is kimarad, amikor a karcsú Lola végzetesnek bizonyuló megjegyzést tesz – anyósáékkal egyébként amúgy sem túl szívélyes kapcsolatban álló – menyé testalkatára.

A kötet valóban szövegekönyv, egy színpadi előadás nyersanyaga, igazi könyvként nem lehet komolyan venni. Ahhoz dolgozni kellett volna rajta, jegyzetekkel ellátni, visszaállítani az eredeti szóhasználatot, jelezni a kihagyásokat, összevonásokat, valamelyest – néhány fontos oldal erejéig – bővíteni.

Így olyan a könyv, mint Shakespeare darabjainak úgynevezett rossz kvartói, amelyeket olykor egy-egy szereplő pontatlan tollbamondása alapján adtak ki, és amelyek sok ponton nem tükrözik a szerzői szándékot. Vagy, más szempontból, mint ha egy szerkesztő, textológus amatőr

színjátszóként mondjuk Lear király szerepében lépne színpadra. Ez a maga köreiben tetszést arathat, de azért nyilvánvalóan nem az igazi.

Bizonyos értelemben a mindeddig irodalomtörténészként, kritikusként ismert Szűcs Teri különös új kötete sem egyszerűs. A címe – *Visszatért hozzám az emlékezet* – a főszereplőtől, az író édesanyjától származik: az ő demenciájának történetét mutatja be a könyv. De ennél valójában sokkal többről van szó, bár persze ez is éppen elég. A karcsú kötet a magyar egészségügyről is diagnózist nyújt, egy demenciakiáltvány is olvasható benne, olykor memoárszerű, máshol egészen lírai, miközben nemcsak a szerző, hanem az anya, sőt a nagyapa életének fontos részleteit is megismerhetjük belőle. Az egyre inkább elhatalmasodó demenciától sújtott anya oroszországi zsidó lányként született, és Magyarországra ment férjhez, édesapja a második világháborúban tűnt el, a lánya pedig leszbikus, ami leginkább azért érdekes, mert ő, mármint az anya, sokáig egyáltalán nem tudja ezt elfogadni. Szerencsés véletlen, hogy a nagyapa halálának a család előtt évtizedekig ismeretlen körülményeire éppen a könyv írása során derül fény.

A kötet eredetileg blogbejegyzések soraként alakult, és már azok olvas-tán is nyilvánvaló volt, hogy a téma és annak feldolgozása egyaránt könyv formátumért kiált. Születésének körülményei a szerkezeten, az egymást időrendben követő néhány oldalas feljegyzések egymásutánján is meglátszanak, de ez egyáltalán nem vált a szöveg hátrányára. A bejegyzések ugyanis már a blogban is egészen különleges művé álltak össze, amely

a kezdetektől fogva úgy volt hiánytalan egész, hogy minden újabb poszt újabb koncentrikus körben bővítette az addigiakat, kívülről, belülről vagy valamely egészen más dimenzióból. Talán csak az *Esztrád* című fejezet akasztja meg az olvasást, kivezetve a könyv világából, mert a főszereplő kulturális háttéréből – kissé tetszőle-gesen – éppen a hetvenes-nyolcvanas évek szovjet filmjeit mutatva be.

Évszázadokkal ezelőtt a líra–dráma–epika műnemi hármassága mellett létezett az irodalomnak egy negyedik ága is, a didaktika. Ez leg-később a romantika korával kiment a divatból, olyannyira, hogy irodalmi alkotással kapcsolatban a fogalmat ma már csak megemlíteni is kínos. Pedig miért baj az, ha valamiből tanulni is lehet? Ráadásul az irodalom amúgy is mindig szívesen kalauzolta az olvasókat ismeretlen területekre, egzotikus tájakra vagy akár sosem volt vidékekre. Szűcs Teri könyve is – alcíme szerint: *Demencia és Óperencia* – ilyen tanulságos utazásra hívja olvasóját.

Rendkívül érdekes, ahogy ebben a tartományban a személynek, a személységnek nem előfeltétele az emlékezet megléte, pedig – legalábbis a fiatal kor után – hajlamosak vagyunk úgy gondolni magunkra, mint a múltunk, emlékeink jelenbeli eredőjére. Szűcs Teri nagyon pontosan írja le ezt az éppen a jelen helyzetben használhatatlannak bizonyuló felfogást: „A közvélekedés, mely a memória károsodását az autobiografikus emlékezet elvesztésével, azt pedig a személyiség elvesztésével azonosítja, magát a személyiséget úgy értelmezi, mint egy egyénre szabott archívumot: addig vagyunk önmagunk, amíg képesek vagyunk tárolni a ránk

eső adatmennységet.” Ha a demens ember felejt, annál fontosabb, hogy a nem demens ne felejtсен. Emlékezetes pillanat, amikor a lány elmeséli az anyjának őt magát: „Rája, tudod, hogy nagyon szép nő voltál? Fiatalon hosszú vörös hajad volt. (...) A férfiak megfordultak utánad az utcán”.

Ugyancsak nagyszerűek a testi kontaktus vagy akár csak az egyszerű működés – annál árnyaltabb – leírásai. Feledhetetlen az elalvó, majd felriadó édesanya nyúlkalása: ahogy tárgyként tapogatja körül a lánya kezét, eleinte nem érzékelve annak kéz voltát sem: „Én pedig akkor éreztem meg, milyen egy kéz érintése, amelyik nem tudja, testet érint, és hogy ez az anyám keze.” Különleges tapasztalat ez, és ha a lányban sokféle érzélem kavarg is – nem valami jámbor szelidségű angyalt kell elképzelnünk –, az olvasó csak hálás lehet neki és az édesanyjának érte a különleges tapasztalatért.

A könyv még ott is érdekes, ahol a Polgári törvénykönyv rendelkezéseit taglalja, és ott sem kínos, ahol a székletéről és a vizeletről van benne szó. Máskor egészen gyakorlatias („érdeemes megtanulni haját vágni”), és szinte sohasem szentimentális. Az anyalánya kapcsolatban ez egyáltalán nem merül fel, de amikor az elbeszélő – vagy hagyjuk az itt oly hamis személytelenséget –, amikor tehát Szűcs Teri egy ismeretlennek ad át egy fölösleges bugyipelenka-kontingenst, a futó találkozás leírását ezekkel a szavakkal zárja: „Álltam egy ideig a Széna téren, próbáltam elképzelni, hogyan élnek (...) Azóta is sokszor gondolok rájuk, jó lenne tudni, hogy vannak.” A maga végső soron iránytalan érzélgősségében érzésem szerint ez a megjegyzés kilóg a kötetből.

Van a könyvben valami karneváli: a fent és lent, a magánélet és a közpolitika, a testi és a szellemi, az étkezés és az üritkezés motívumai különös természetességgel keverednek egymással. Az, hogy e karnevált az olvasó mégsem holmi haláltáncnak érzékeli, Szűcs Teri tapintatának, arányérzékének, empátiájának és írói tehetségének köszönhető.

A fenti két könyv szerzőinek egyike sem a mai Magyarország területén látta meg a napvilágot: Máraiék kassaiak, Szűcs Teri Leningrádban született – és Száz Pál is vágsellyei. És akárcsak az eddigieknek, *A felszámolt temető*k könyvének is bőségesen vannak külföldi vonatkozásai. Száz – saját ironikus terminusával – nekroturistaként járja az egykori Jugoszlávia és ugyancsak egykori Csehszlovákia, valamit a jelenlegi Bécs és Párizs temetőit, bár minden esetben „külföldről” beszélni némiképp történelmietlen, mert szlovákiai magyar identitása birtokában Száz bámulatosan otthon érzi magát az egykori Monarchia teljes területén. (A zsidó hagyományokba is beletanult: Borbély Szilárd *A tizedik kapu* címmel könyvet írt a haszidizmusnak a magyar irodalomra tett hatásáról.

Érintőleg egyszer én is tanúja lehettem ennek a temetői megszállottságnak, amikor is néhány évvel ezelőtt ugyanazzal az irodalmi ösztöndíjjal voltunk Prágában, és a szerző elvitt megnézni Kafka sírját. Azaz vinni vitt, csak nem a sírhoz, mert a már jócskán külvárosi temető – amely kívülről, a lokációval egyébként összhangban, teljesen hangulattalannak tűnt – be volt zárva. Én cserébe egy különös menzára kalauzoltam el őt, ahol mindig elég jó volt a koszt, ala-

csonyak az árak, és feltűnően sok a rendőr. Csakhamar kiderült, hogy a kimondottan igényes belterű étkezde az egykor Kafka által is rendszeresen látogatott irodalmi kávéház, az Arco helyén működik, és jelenleg a Belügyminisztérium menzájaként szolgál. Nekünk talán nem is lett volna szabad bejárásunk, de mindig úgy léptünk be, ahogy Nápolyban Márai ment fel egy ott horgonyzó amerikai anyahajó fedélzetére az ezer éve lejárt magyar újságíró-igazolványával: fapofával, vagy ahogy ő sokkal elegánsabban kifejezte, Gesichtsentréeval.

Ez a rövid kitérő talán nem egészen stílustalan, mert Száz Pál temetőkönyve, tárgyával ellentétben, nem teljesen kedélytelen. A sírkertek neki inkább a megismerés eszközeit jelentik, nem annyira a tárgyat: számára a temetők történetén, helyrajzán és művészettörténeti vonatkozásain keresztül a nekik otthont adó városok tárulnak fel.

Az egyik országból a másikba irigylésre méltó könnyedségű Gesichtsentrée-kkal libbenő szerző kötetéből megtudjuk, hogy Boszniában miért van egyes „turbános sírok” tetején lyuk (hogy ebben összegyűljön a szent emberek aurájától jótékony hatásúvá vált víz), hogy mi volt az a Quinze-Vingt – szó szerint: „Tizenötösör Húsz” –, amelyre *Testamentuma* szerint Villon a „szemüvegét” hagyományozta (a vakok kórháza), és fény derül Radnóti két oly fájdalmasan különböző kis versciklusa címeinek lényegi egyezésére is (*Cartes postales, Razglednicák*). Száz Pál meggyőzően érvel amellet, hogy Hemingway párizsi könyvének címét nem *Vándorünnepnek*, hanem *Mozgőünnepnek* kellene fordítani, és

elárulja, hogy Vivaldi temetésén kik voltak a kuttentubok, kinek a párizsi sírja rúzsoltos állandóan, és hogy Szarajevó melyik negyede olyan megedek, hogy ott ismeretlen fogalom legyen a pocsolya.

Talán csak ennek a szállékony utazónak a saját személye marad kissé homályban, igaz, annál emlékezetesebb, amikor Prágában érdeklődik Masaryk temetkezési helyéről, de már az Edvard Benešét illető kéretlen információra nem tart igényt, mondván – „nevetve” (hallom is ezt az udvarias nevetést!) –: „Ő nem érdekel, ő csak tragédiákat okozott a családomnak.” Ugyancsak érdekes a dédapa beszámolójának felidézése arról, hogy hogyan vonultak be 1919-ben a magyar állam képviselőitől – „orvos, jegyző, vasutas, csendőr, postás” – idejekorán sorsára hagyott faluba a cseh legionáriusok: „*Mind a nászníp*”. Majd a precíz kiegészítés: „ez a felszabadítók létszámára vonatkozott, nem a viselkedésükre.”

És Száz Pálnak még ehhez is van mit hozzátennie: „utóbbi inkább Horthy hasonló számú, de húsz évvel későbbi felszabadító bicikliseit jellemezte.” És a tanulságot sem hallgatja el a végén: „Akkor három napig tartott a dárídó, de hét évig a másnaposság.”

Márai Iлона, Márai Sándor: Egymás tükörképei vagyunk. Összeállította: **Takáts Andrea.** Budapest, 2024, Helikon. 312 oldal, 4999 forint. **Száz Pál:** Felszámolt temetők könyve és más feljegyzések útközben. Pozsony, 2024, Kalligram, 248 oldal, 2990 forint. **Szücs Teri:** Visszatért hozzám az emlékezet. Demencia és Óperencia. Budapest, 2024, Magvető, 168 oldal, 3999 forint.